

Львова Олена Леонідівна

канд. юрид. наук, старший науковий співробітник Інституту
держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ПРАВО ТА МОРАЛЬ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Суспільство являє собою цілісний соціальний організм і важливою його характеристикою є організованість, упорядкованість суспільних відносин у соціальному житті. Звідси постає об'єктивна необхідність їх соціального регулювання.

Основною метою регулювання є досягнення відповідності між поведінкою особи і діями спільноти людей, їх інтересами, цілями та завданнями, які постають із існуючих у даному суспільстві об'єктивних закономірностей.

Під регулюванням часто розуміють широке коло процесів, що відбуваються як в природі, так і в суспільстві¹.

Регулювати (в соціальному житті) – означає визначати поведінку людей та їх колективів, надавати цьому напрямку функціонування та розвитку, вводити соціальне життя в певні рамки, цілеспрямовано його упорядковувати².

Особливу роль в системі соціальної регуляції відіграє право. Саме воно, з рядом його унікальних властивостей, таких як загальність, можливість суворої визначеності за змістом і високого ступеню забезпеченості, максимально відповідає потребам суспільства за наявності об'єктивних нормативних засад, покликаних забезпечити належний рівень організованості й упорядкування суспільних відносин, реальне перетворення в життя закладеного у суспільстві прагнення людини до досконалості його особистості, реалізації його індивідуальності.

Питання соціального регулювання, місця в них моралі та права, його значення і ролі в житті людини і суспільства в цілому є однією з

¹Пеньков Е.М. Социальные нормы – регуляторы поведения личности. Некоторые вопросы методологии и теории. – М.: Мысль, 1972. – С. 10.

²Алексеев С.С. Теория права. – М.: Наука, 1995. – С. 31.

методологічних проблем юриспруденції. Дослідженням даних питань займаються такі провідні вітчизняні та російські вчені, як В. Бабкін, Г. Берман, Ж.-Л. Бержель, В. Горшеньов, В. Казимирчук, М. Козюбра, Г. Мальцев, М. Марченко, В. Нерсисянц, Н. Оніщенко, В. Тимошенко, П. Рабінович, В. Селіванов, М. Цвік та ін.

Розуміння права як регулятора суспільних відносин у правовій науці є традиційним. Основне призначення права полягає у тому, щоб бути потужним соціально-нормативним регулятором, визначальником можливої і обов'язкової поведінки індивідів і їх колективних утворень.

У цій якості право як масштабний елемент, блок (підсистема) суспільства являє собою нормативно-ціннісний регулятор:³

- нормативний, адже право, що складається з нормативно-уніфікованих засобів і механізмів регулювання суспільних відносин, націлене на те, щоб ввести в життя людей засади загальної «нормальності», єдиного упорядкування, загальноприйнятості;

- ціннісний, адже право, вводячи в життя нормативні начала, надає оцінку життєвим явищам і процесам, і тому є основою для того, щоб діяти «по праву» і визнавати ті чи інші вчинки в якості таких, які вчинені «не по праву».

Зокрема, право (саме природне право) привнесло в закон положення, відповідно до якого людина визнається найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України 1996 року). І, як відповідно до християнського вчення, людина є вінцем Божого творіння у Всесвіті, так і людина нині визнається найвищою соціальною цінністю у державі.

Тобто, природне право своїм змістом водночас може визначати моральні засади життя суспільства.

Розглядаючи питання моралі права щодо його реальних цілей, Лон Л. Фуллер пише, що норми права мусять задовольняти певним умовам: вони мають бути зрозумілими, такими, щоб їм могла підкорятися більшість, і, як правило, не повинні мати зворотної сили. Очевидно, що ці ознаки

³Алексеев С.С. Право: азбука - терия - философия: Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. – С.313-314.

нормативного регулювання тісно пов'язані з тими вимогами справедливості, які правники називають принципами законності. Один з критиків позитивізму дійсно побачив у цих аспектах нормативного регулювання щось рівнозначне необхідному зв'язку між правом і мораллю і запропонував назвати це «внутрішньою мораллю права».⁴

Під мораллю в юридичній літературі розуміють систему норм, принципів, правил, які склалися в суспільстві під впливом громадської думки відповідно до уявлень про добро та зло, справедливість, честь і забезпечуються особистим внутрішнім переконанням, традиціями (що склалися в цьому суспільстві) та засобами громадського впливу. За допомогою моралі узгоджується поведінка особи з інтересами суспільства, ліквідуються суперечності між ними, регулюється міжособистісне спілкування.⁵

Як слушно зазначає філософ В. Соловйов, закон є обмеженим і замість досконалості вимагає мінімального ступеня морального стану, тому право у співвідношенні з моральністю є найнижчою межею, або певний мінімум моральності, який є рівно для всіх обов'язковим.⁶

Отже, ціннісним критерієм виміру права є мораль.

Мораль формує еталони поведінки, ціннісно-нормативну орієнтацію суспільства відповідно до ідеалів свободи і справедливості, що є свого роду серцевиною цінностей права.

Найбільшій ефективності право досягає за умови збігу його вимог і вимог, що формулюються в моральних нормах. При формуванні правової держави співіснування, взаємодія цих двох видів соціальних норм у цілому збігаються або зближуються.

Однак, говорячи про зближення вимог права і моралі, не слід розуміти їх взаємодію спрощено, як однозначний процес постійного зростання в праві морального потенціалу без наявності суперечностей та схожих явищ.

⁴Фуллер Лон Л. Мораль права / Пер. с англ. – К.: Сфера, 2004. – С.146-147.

⁵Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 274.

⁶Соловьев В.С. Право и нравственность // Власть и право. Из истории русской правовой мысли. – Л., 1990. – С. 98.

Процеси взаємозв'язку та взаємодії права і моралі досить складні. Тому суперечності між ними можуть виявлятися не одразу, і якщо ці суперечності своєчасно не усуватимуться, вони можуть призвести до порушень закону (при суспільному пріоритеті вимог моралі над нормами права) або до моральних втрат.

Однією з причин таких суперечностей є відносна стабільність моральних настанов. Право є більш динамічним, воно швидше реагує на потреби даного моменту суспільного розвитку.⁷

З іншого боку, право і мораль мають спільні витoki походження – це звичаї, табу, релігія та ін. Однак з того часу, коли зовнішня сторона життєдіяльності людини відокремилася від її внутрішнього духовного світу, почалося суперництво двох типів норм: моралі і права. Право керувало зовнішньою стороною, поведінкою, мораль – внутрішньою. Але не зважаючи на протиборство між ними, правова норма живе лише завдяки її моральному змісту. Як тільки цей зміст зникне, правова норма перестане існувати де-факто. Саме цим пояснюється чимала кількість «порожніх» за змістом і практичною цінністю законів. Саме тому, як це не парадоксально, право зацікавлене у збереженні моральних цінностей, що його наповнюють.

Конфлікт правового і морального загострюється в епохи тоталітарного насилля над людиною, в епохи, коли інтереси держави суперечать природним цінностям людини. Вихід із конфлікту – у зміні права (як штучної конструкції), у пристосуванні його до людини, створенні ситуації, коли інтереси людини домінують над інтересами держави, яка слугує лише засобом, інструментом, що забезпечує максимум можливостей для самореалізації людини.⁸

Отже, право не обмежується уявленням та суб'єктивним розумінням окремих індивідів. Воно накопичує й уособлює численні споконвічні орієнтації людства, які стають цінностями, ідеалами та принципами життя та дії права.

⁷Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права. Навч. посібник. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 126.

⁸Букреев В.И., Римская И.Н. Этика права: От истоковэтики права к мировоззрению. - М.: Юрайт, 1998. – С. 17.

Так, очевидним є значення моральних норм нарівні з правовими. Держава, власне, на законодавчому рівні не визначає, яка саме поведінка є моральною, а яка аморальною. Йдеться, як правило, про поведінку правомірну та протиправну. Таке явище як мораль існує передусім у свідомості людей і закон не в змозі вмістити у собі усю мораль суспільства.

Отже, як висновок можна підкреслити, що дієвість права як регулятора суспільних відносин та його цінність полягає в його моральних засадах та соціальній направленості, які мають проявлятися у тому, що:

- у праві повинні знаходити вираз елементарні загальновизнані загальнолюдські моральні засади, які, зокрема, можуть бути засновані і на релігійних заповідях;

- право покликане реалізувати одну з найвищих моральних цінностей – справедливість, і не лише стосовно покарання за його порушення, а й добросовісного виконання;

- право, з точки зору свого найвищого призначення, повинно бути носієм природно-правових вимог щодо прав та свобод особистості.